

Muhamed Hadžijahić

JEDAN NEPOZNATI TUZLANSKI HAGIOLOŠKI KATALOG

U bogatoj zbirci rukopisa Orijentalnog instituta u Sarajevu pod oznakom R 386 čuva se jedna međzmua (zbornik, svaštara) od 59 listova, formata 22×16 cm, u kojoj su na listu 22-b i slijedećem (gotovo neispisanom) listu 23-a zapisana neka imena, očito »dobrih«, kako bosanski Muslimani običavaju nazivati *velije*, *evlije*, što se slovensko-kršćanskim terminom može reći »bogougodnici«.

Prema opisu u knjizi inventaara, ostali sadržaj međzmue sastoji se od prepisa *Risaletun fil hey'ati* (od 15 listova) Ibrahima ibn Abdurahmana el-Kirmani-je. Kao prepisivač označen je Jahja sin Muhamed efendijin, imam u džamiji Turali-bega u (Donjoj) Tuzli. Prepis je iz 1215. p. H. (1800—1801). Drugo prepisano kraće djelo je *Risaletun fi bevanil-ihtilafi bejmeš-šejhajni fil' akaidi* (15—16 l.) autora Ibni Kemala. Ovdje je kao godina prepisa označena 1216, tj. 1801—1802. Nadalje, ovaj kodeks sadrži na l. 23—29 *Metni'akaid* autora Omera ibni Muhameda en Nesafija, te na l. 31—59 *Risalei imane uz islam* Anonimusa.

Međzmua je, bez dvojbe, napisana u Tuzli, odnosno u tuzlanskom kraju. Na to upućuje ne samo izričit navod imena Turali-begove džamije kao prepisivača jednog od ovih traktata već i katalog velija. Nije poznato da li je međzmua eventualno bila i nabavljena u Tuzli. U Orijentalnom institutu o tome za ovaj kodeks, preuzet iz Orijentalne zbirke Zemaljskog muzeja, nedostaju podaci.

U katalogu je nabrojano 26 dobrih, od kojih je samo 7, rekao bih, općemuslimanskog značaja. Preostalih 19 imena pretežno je iz regiona sjeveroistočne Bosne, najvećma Donje Tuzle. Kod imena svakog dobrôg označeno je »ruhičun« (za dušu!) uz preporuku (na kraju kataloga) da im se prouče (recitiraju) po tri ihlase (CXII poglavlje Kur'ana sa 6 ajeta).

Ovaj katalog je značajan ne samo kao svjedočanstvo pučkog vjerovanja bosanskih muslimana i indogenizacije islama u ovim krajevima već i po tome što predstavlja svojevrsan popis znamenitih muslimana sjeveroistočne Bosne, istina vrednovan po hagiološkim kriterijima.

Sastavljanje ovakvih kataloga bila je uobičajena pojava. Tako je Abdullah bin Abdurrahman bin Abdullatif el Husejni, koji je umro 883/1478, opisao (na perzijskom jeziku) grobnice evlija grada Herata; njegov popis sadrži 205 imena; jedan rukopis toga djela čuva se u

Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu.¹⁾ Poznate su, nadalje, zbirke biografija evlija i šejhova za grad Bagdad, Stambol, njegov kvart Ejub i Bursu.²⁾ Jedan pozniji pisac, inače oficir, direktor Vojne gimnazije u Bitolju Mehmed Tevfik u »Kratkoj historiji bitoljskog vilajeta« (Bitolj, 1327/1909) dao je zanimljive podatke o »svetim mjestima, grobovima mudraca i bogougodnika« u Bitolju, a dijelom i u Ohridu. Opisao je preko 35 kulturnih mjesta.³⁾ Ovakvi katalozi, još neobjavljeni, postoje i za Sarajevo.

Tko je autor tuzlanskog kataloga, ne može se potsigurno utvrditi jer nije izričito označen, no nema sumnje da je to jedan od prepisivača spomenutih traktata iz medžmue. Živio je u drugoj polovici XVIII i na samom početku XIX stoljeća. Vrlo vjerojatno je bio derviš. Katalog je započeo navođenjem imena duhovnih začinjalaca sufizma, a navodeći 19 imena dobrih iz naših krajeva, za njih 14 pružio je elemente po kojima se da zaključiti da su pripadali dervišima.⁴⁾

Tuzlanski katalog, kao i svi ostali, sastavljen je i sa jednom praktičnom religioznom zadaćom: liste bogougodnika koje su navođene imale su služiti kao podsjetnik prilikom »učenja« (recitiranja) određenih dijelova Kur'ana i »poklanjanja« onoga što se proučilo dušama ovakvih odabranika.

Navođenje imena sistematizirano je tako da je najprije spomenuto 7 imena ljudi koji se smatraju duhovnim začetnicima sufizma, i to.

- Abdulkadir Gejlani
- Uvejs el Karani
- šejh Marufi Kerhi
- Bilali Habeši
- Ejub Veli sultan
- Sejid Gazi i
- Uskudari Mahmud efendija.

Autor kataloga na prvom mjestu je spomenuo *Abdul-Kadira Gejlaniju*, osnivača kaderijskog reda (1077/1078—1161), koji je imao dosta pristalica i u Bosni, stečenih naročito uz pomoć osoblja Sinanove tekije u Sarajevu, osnovane 1639. godine. Počasno mjesto u ovome popisu dato je Abdul Kadiru, jer je takav uzus u svih derviša; Abdul Kadir se smatra zaslužnim u svim derviškim redovima (»sultan pirova«) jer je institucionalizirao tarikat.⁵⁾ Ima po postanku i starijih, ali u početku nedovoljno učvršćenih derviških redova, no Abdul Kadir kao pir (osnivač) i njegov red imaju prvenstvo. Zato okolnost da je autor tuzlanskog kataloga dao Abdul Kadir Gejlaniji prednost ne bi morala značiti da je sam autor kaderija, iako se ni ta mogućnost ne smije isključiti.⁶⁾

Prelazeći na nabranje duhovnih začinjalaca sufizma, autor kataloga spominje *Uvejs-el Karaniju*. U folkloru bosanskih Muslimana poznat je pod imenom Vejsil Karanija.⁷⁾ Smatra se zaštitnikom pir saračkog esnafa. Porijeklom je iz Jemena iz plemena Karen. Muhamedov je suvremenik, iako Muhameda nije nikada vidio. Predvodio je

deputaciju iz Jemena halifi Omeru. Zajedno s Alijom sudjelovao je u boju na Siffinu 37/657. godine, pa je tom prilikom, navodno, i poginuo.⁸⁾

	شیخ سید القادر کلبلی سردیچینون	و بسن القرانی سردیچینون	شیر معروف کریمی بلکان
سلطان الیوب ولی سردیچینون	شید خانی سردیچینون	الکوداری سردیچینون	کوئنا احمد افندی مروچینون
ایزور رنقده قانی افندی سردیچینون	قاسم اوکوند مصلی افندی سردیچینون	سوزانی مصلی افندی سردیچینون	
سرایده قورسور حین افندی سردیچینون	شقلی افندی سردیچینون	در ویشس سردیچینون	
جندنده خانی افندی سردیچینون	سره برنقده شیخ سبنان افندی سردیچینون	چو برنه ده شیخ افندی سردیچینون	
مخازنور علی بیگ پاننده شیخ عبدالرحمن افندی سردیچینون	مصلی ده شیخ عمر افندی سردیچینون		
باله جامع سی اوکوند سردیچینون	درویشس حیدر مصلی ده شیخ حسین افندی سردیچینون	درویشس حیدر مصلی ده شیخ حسین افندی سردیچینون	
مناک ربنده شحر سردیچینون	برمقلق وبنده هولکلبانک سردیچینون	سردیچینون	
درویشس بیگ سردیچینون	بوردلنیش اوچسرا اصلان سردیچینون	سردیچینون	

Seih Marufi Kerhi, koji se zatim navodi, smatra se pustinjakom i mistikom bagdadske škole (za pustinjaka Tuzlak Muhamed Hevaji ima izraz *samsid*). Roditelji su mu mogli biti kršćani. Smatra se evlijom. Umro je 815/16. godine. Grob mu je u Bagdadu i hodočasničko je mjesto.⁹⁾

Dalje, u uvodnom dijelu kataloga autor navodi *Bilali Habešiju*, jednog od prvih prelaznika na islam, porijeklom roba Abesinca, kojega je njegov gospodar na najgrublji način mučio da bi se odrekao islama, ali nije u tome uspio. Napokon je uspjelo kasnijem halifi Ebu Bekiru — koji ga je i preveo na islam — da otkupi Bilala. Oslobođio ga je ropskog statusa. Bilal je bio čuveni mujezin. Njegovo odlučno ustrajanje u novoj vjeri, usprkos najtežim progonima, uzima se kao primjer mučeništva, ali se pri tome to interpretira na najprirodniji način, bez primjesa čuda.¹⁰⁾

Potom slijedi spomen *Ejuba Veli* ili Ejuba Ensarije, odnosno Ejub-sultana. Riječ je o Muhamedovu zastavniku, kod koga je Muhamed odsjeo prilikom hidžre 622. godine. Sudjelovao je pri prvom arapskom pokušaju osvajanja Carigrada 669. godine. Tom prilikom je poginuo i bio ukopan ispred zidina grada. Poslije turskog osvajanja Carigrada 1453. razvio se kult Ejuba Ensarije. Tu mu je podignuto i turbe, koje je u naše dane veoma posjećeno. Turbe Ejubi Ensarije sa džamijom smatra se najsvetijim islamskim centrom Stambola. Ovdje je i turbe našeg zemljaka, velikog vezira, Mehmed-paše Sokolovića.¹¹⁾

Sejid Gazi ili Sejjidi Batal naveden je u katalogu kao pretposljednji među općederviškim prethodnicima. To je legendarni junak iz turskog folklor, koji je, po historičaru Taberiji (oko 839-923), pao u boju s Grcima 740. godine. Kult o njemu kao gaziji razvijale su naročito beктаšije, okupljajući se oko njegova groba u selu Sejid Gazi, južno od Eski Šehira. Njegova popularnost doprla je i u Bosnu, što pokazuje i ovaj katalog. Zna se da se još za prvog svjetskog rata u dvije sarajevske kafane tumačio *Kitabi'-i Sejjidi Batal*. Na taj način je knjiškim putem ovaj junak, i to baš kao legendarni junak, prodro i u bosanski muslimanski folklor. Zaslužni sakupljač muslimanskih junačkih pjesama Friedrich S. Krauss zapisao je i 1913. godine izdao, pod naslovom »Vom Derwisch-Recken Gazi Sejdi«¹²⁾, jednu poveću narodnu pjesmu sa čisto krajiškim motivom, u kojoj se uporedo sa krajiškim junacima buljubašom Mujom, Hrnjicom, Talom i dr. na čudotvoran način pojavljuje i »dervišina« Gazi Seidija. Prema toj pjesmi, pod Sejdin-barjaktarom — koji se javlja i u drugim krajiškim pjesmama treba razumijevati legendarnog Gazi Sejjid Batala.¹³⁾

Zanimljivo je da je među znamenitim ličnostima na koje se oslanja tesavvufsko učenje, koji su, osim Gejlanije, svi iz prvih vremena islama, navedena i jedna ličnost iz mnogo kasnijeg doba. To je *Uskudari Mahmud efendija* sa pjesničkim pseudonimom Hudaj (rod. 1543., umro 1628), obnovitelj (piri sami) džilvetijskog tarikata. Svoje djelovanje kao šejh, muderis (profesor) i vaiz (propovjednik) razvijao je u stambolskom kvartu Uskudar. Inače je Uskudar važio kao jedan od centara tesavvufske nauke. Tu se obrazovao i naš zemljak glasoviti komentator Ibnu Arebije (Abenarabi) Abdulah efendija Bošnjak (umro 1643/1644). Učenik Uskudari Mahmud efendije jeste Gaibija, koji je uvršten u tuzlanski katalog kao jedan od dobrih lju-di — Bosanaca.¹⁴⁾

Za Bilali Habešiju, Marufi Kerhiju, Uveys el Karaniju — kojima treba još dodati Suhejli Rumiju — može se napomenuti da u folkloru sarajevskih Muslimana važe kao četiri mujezina koji obznaju osobu s kojom će se netko oženiti (udati). Njima su djevojke i momci poklanjali Fatihu pa bi prije spavanja nanijetili (namijenili) da se u snu vidi onaj (ona) koji će dotičnom (dotičnoj) biti suđenik (nasib) ili barem da se usnije neka osoba, a ime te osobe jeste ime suđenika.^{14a)}

Imena koja zatim u katalogu slijede mogu se lokalizirati u Tuzlu, zbornički sandžak, pa i širu Bosnu.

Na čelu ovih domaćih bogougodnika zapisan je »Kaimi Hasan efendija u Zvorniku«.

O šejh Hasanu Kaimiji pisalo se dosta, i to djelomično na osnovu pisanih izvora, zatim njegovih turskih i srpskohrvatskih pjesama (»Divan«, »Varibât«, te dvije pjesme na našem jeziku: protiv pušenja duhana, o osvojenju Kandije), kao i na osnovu tradicije koja se sačuvala u narodu i, napose, među dervišima.¹⁵⁾

Još se i danas u narodu pripovjeda o Kaimijinu protjerivanju iz Sarajeva. Ta pripovijedanja se uglavnom slažu s onim što je iznio Kemura¹⁶⁾, a uklapaju se i u izvjesne druge utvrđene pojedinosti o događajima u Sarajevu i Bosni uoči i u doba drugog bečkog rata (1683—1699).

Prema tradiciji, Kaimija je protjeran iz Sarajeva u vrijeme kada je bila nestašica, glad i teška zima. Kaimija je prilikom džume namaza upozoravao trgovce da otvore magaze i hambarove i vrše prodaju. Govorio je: »Sirotinja ne smije gladovati. Vi koji ste gladni kao i vaše porodice slobodno navalite i razbijte magaze, te podmirite svoje kuće kod onih koji neće da prodaju, a znate da drže žito i druge namirnice.«

U ovome smislu Kaimija je govorio prilikom nekoliko džuma. Trgovci ovo predstaviše kao podsticaj za pobunu, pa ga optužiše u Stambol.

Po istom izvoru, Kaimija je pošao u Stambol da bi se opravdao. Negdje na Romaniji sreo je nekoga čovjeka koji je upravo dolazio iz Stambola u Sarajevo. Nakon razgovora s njim Kaimija je, umjesto za Stambol, krenuo u Zvornik. U Zvorniku je svratio u musafirhanu kod neke begovice, sa kojom se kasnije i oženio, pa je sve do smrti ostao u Zvorniku.¹⁷⁾

Tradicija je prilično uvjerljiva. Odnosi se na jedan buran period bosanske historije. U zemlji je vladala glad i nerodica, dešavala se česta umorstva i neredi, a špekulanti i trgovci nastojali su da profitiraju u takvoj situaciji. Vjerovatno je i to da je Kaimija djelovao u džamiji, posebno koristeći džumu, kada su se svi okupljali na molitvu petkom. Pouzdanost tradicije vidi se i po tome što su, kako svjedoči više dokumenata,¹⁸⁾ istragu su vodili posebni državni izaslanici. Pa i pričanje o tome da se Kaimija oženio u Zvorniku ima temelja, jer

se on, po svojoj prilici dva puta ženio. Prema jednom hagiološkom katalogu koji se odnosi na Sarajevo, ovdje je jedan od zijaret-gaha (hodočasničkih mjesta) bio i grob prve Kaimi-babine žene, što signalizira da je umrla još dok je Kaimija boravio u Sarajevu, jer bi inače i ona išla s mužem u Zvornik.¹⁹) Nastanivši se u Zvorniku, Kaimija je bio hatib — kako se tvrdi — Namazgjah džamije.

Vrijedno je da se raspravi i pitanje kome je derviškom redu pripadao Kaimija, jer u tom pogledu postoje neke dileme. Općenito se, naime, smatra da je bio šejh kaderijske Sinanove tekije u Sarajevu, ali kod nekih autora neizvjesnost izaziva to što je tesavvufsku nauku učio u halvetijskog šejha Muslihuddina Užičanina u Sofiji (umro 1052/1642) i što se vekilhana (tekija) koju je osnovao u Sarajevu u Latinluku javlja u poznije vrijeme kao nakšibendijska.

Pri ovome treba napomenuti da derviš može pripadati, osim svome osnovnom, još jednom, pa i više derviških redova. Npr., za nakšibendijskog šejha Husejn-babu Zukića-Bošnjaka, utemeljitelja tekije u Vukeljićima (umro 1799), tvrdi se da je bio pripadnik svih 12 (glavnih) derviških redova. I Kaimija je, prema tome, mogao biti ne samo kaderija već i halvetija, pa i nakšibendija, iako mi se čini da nije pripadao nakšibendijama. Kako navode turski biografi Safai i Šejhi, a prema njima dr Bašagić, Kaimija je »u mlade dane otišao u Sofiju i pridvorio se kod Muslihuddina Užičanina, šejha hilvetijskog reda. Kod njega je ostao sve dok nije uzeo idžazet na iršad, a onda se vratio u zavičaj, gdje je dobio mjesto šejha na Silahdarpašinoj tekiji.«²⁰) Formula »uzeti idžazet na iršad« znači da je, nakon propisane tesavvufske izobrazbe i naputka (iršad), Kaimija dobio idžazet (ovlaštenje, dozvolu, hilafetnamu) da može biti šejh po tarikatu. Još prije toga, da bi postao murid (derviš), morao je po važećim regulama obaviti talkin (obred koji prethodi činu (bej' ata) te dati ahdu bej'at (zakletvu).^{20a}

Kaimija je, kako se po svemu čini, kao kaderija otišao na duhovno usavršavanje kod halvetijskog šejha u Sofiji. Tesavvuf je isti kod svih derviških redova, a razlike u tarikatu sastoje se u *usulu* načinu približavanja Bogu prije svega zikrom, pa je i Kaimija kao pripadnik kaderijskog reda mogao učiti (primati iršad) kod Muslihuddina Užičanina. Nije isključeno, šta više, posve je vjerojatno da je od svoga šejha primio i halvetijski tarikat.²¹

Kaimija je kaderijski opredijeljen i u svojim djelima, naročito »Varidatu«. Turski pisac Mehmed Tahir također se poziva upravo na Kaimijine pjesme da bi potvrdio njegovu pripadnost redu kaderiji.²²)

Zaključak bi bio da je Kaimija pripadao kaderijskom i halvetijskom redu s time što je pripadnost kaderijama kod njega bila dominantna.

Okolnost, pak, da je Kaimina vekilhana-tekija u Latinluku bila nakšibendijska, nije od značaja za pitanje Kaimijine tarikatske pri-

padnosti. Ova je vekilhana prvobitno, po Kaimijinu konceptu, služila kao kružok žena, a onda je naknadno — poslije Kaimijine smrti — postala nakšibendijskom.

No mnogo važnije od pitanja kojem je redu pripadala Kaimina vekilhana u Latinluku jeste novo saznanje da je Kaimija zaslužan kao organizator ženske asocijacije derviša, zvanih *badžijanije* ili *badž-kadune*. Značaj tog pokreta — koji je, čini se i u Tuzli nalazio izvjesno uporište — jeste u tome da su tada muslimanske žene prvi put našle organizacioni izraz u cilju razvijanja tesavvufske duhovnosti i pobožnosti. To je impliciralo i određen javni značaj, a to, onda, znači da se na ovaj način prvi put srećemo na osebujuan način s pojavom žene Muslimanke u javnom životu. Mora se uzeti u obzir i to da se ne zna da li je u to doba ovakvih asocijacija bilo kod drugih muslimanskih naroda.²³⁾

Katalog, dalje, navodi kao bogougodnika »*unutra u kal'i šejh Mustafa efendiju*«.

Pod kol'om, mislim, treba razumijevati tvrđavu u Donjoj Tuzli. Autor zapisa smatrao je dovoljnim da navede samo to da je šejh Mustafa efendija u kol'i. U Tuzli, gdje je ovaj katalog, po svoj prilici napisan, bila je tvrđava, pa teško da je autor koju drugu tvrđavu imao pred očima.

Slijedi spomen »*pjesnika Jahja efendije u Loznici*«, koja je tada bila u sastavu zborničkog sandžaka.

Riječ je o poznatom pjesniku albanskog porijekla Jahja-begu, koji je započeo svoju karijeru kao adžemi ogran i postao janičarski oficir u rangu yaya-baše i būluk-baše. Međutim, kako se to napominje u njegovim biografijama, završio je kao derviš u tekiji, što je više odgovaralo njegovoj prirodi i usmjerenosti. Potkraj života živio je na svome zijamet u pokraj Loznice s prihodom od 27.000 akči. Umro je 1582. godine i, kao što pokazuje ovaj tuzlanski katalog, ukopan je u Loznici. Ostavio je Divan sa kasidama, gazelama i hansom, koji je štampan u Stambolu 1284/1867-1868.²⁴⁾

Dalje se redom u rukopisu javljaju i dvojica dobrih, radom iz Š.: »*u Sarajevu Kostur Husejn efendija*«, a zatim »*Šugli efendija*«.

Pod *Kostur Husejn efendijom* ima se razumjeti Koštro Husejn efendija, čiji se grob smatrao zijaret-gahom (hodočasničkim mjestom). Ovaj grob treba razlikovati od turbeta Kose djevojke na Hridu, koje je srušeno 1939. godine. Grob Kose djevojke postao je toliko popularan da se zaboravio obližnji, samo desetak metara prema jugozapadu udaljeni grob Husejn efendije Koštre. Kosim grob, dok je bio uzgor, i po tipu ništa bio je ženski sa udubinom poput finđana na vrhu uzglavnog nišana, a i prilikom ekshumacije 1937. godine utvrđeno je da su kosti pripadale ženskoj osobi.²⁵⁾

I nad grobom Husejn ef. Koštre, situiranim na samom sjeveroistočnom rubu groblja Haži Sejidin mahale, bilo je turbe, kako to posvjedočuje ljetopisac Bašeskija²⁶⁾, kao i Poljanićev popis sarajev-

skih zijaret-gaha (hodočasničkih mjesta) Anonimusa s početka XIX st. Danas su očuvana oba nišana, od kojih je donji osmerokutan sa udubljenjem poput findžana.

Pretpostavljam da je Husejn ef. Košto identičan sa *kutubom Husejn efendijom*, koji je umro u Sarajevu 26. zikadeta 1101 (31. VIII 1690), kako je to zabilježio Husejn ef. Muzaferija.²⁷⁾ Rang kutuba (kute²⁸⁾ izuzetan je i rijedak.

Što je Husejn ef. Muzaferija podrazumijevao pod kutbom, bilježeći smrt kutba Husejn efendije u Sarajevu, nije jasno, no u svakom slučaju sâm naziv kutb visoko rangira Husein-efendiju. Bilo bi teško objašnjivo da je ovaj Husejn efendija izostavljen iz sarajevskih hagioloških kataloga. Grob Husejn-efendije Koštre kao »poznati grob« registriira Poljanićev Anonimus, za popravak njegova turbeta zavješta određena sredstva poznati sufija Žuti Hafiz (umro 1778), a među trojicu Sarajlija: Kaīmiju i Sugli-efendiju, tuzlanski katalog uvrštava i Husejn-efendiju Koštru.

Sugli efendija, koji je u tuzlanskom katalogu naveden odmah iza Husejn-efendije, identičan je sa Sarajlijom *Osman-efendijom Šuglijom*. O njemu je prvi izvijestio historičar Hamdija Kreševljaković spominjući ga kao sarajevskog ljetopisca, mada mu se ljetopisu izgubio trag.

Šuglija je bio hatib u Hadim Ali-pašinoj džamiji u Sarajevu. Kako se u toj džamiji održavala i medresanska obuka, on je predavao racionalističke znanosti (ulmil-aklije), kao i znanosti revelacijskog izvora (ulmun-naklije). To se saznaje iz popisa nastradalih objekata u sarajevskoj katastrofi od 1697. Tu se navodi da je Ali-pašina džamija ostala bez sredstava za održavanje. Zato je potrebno da država da dotaciju, među ostalim, hatibu Osman ef. Šugliji dnevno 10 akči, za predavanja iz racionalističkih znanosti, koje drži petkom, također 10 akči.²⁹⁾

Pripadao je kaderijskom derviškom redu. Bio je šejh tzv. male kaderijske tekije kod turbeta Ajni dedeta i Šemsi dedeta. Tu je funkciju vršio po dozvoli šejha Tophane u Stambolu.³⁰⁾

Šuglija je autor jednog opširnijeg memoara (mahzara) o teškim prilikama koje su vladale u Bosni poslije početka rata u koji je Porta stupila u novembru 1710. godine. Memoar je datiran početkom muharrema 1114 (sredinom februara 1712).³¹⁾ Tu je vrlo sugestivno prikazano bezizlazno stanje Bosne i Sarajeva ukoliko im Porta ne pri tekne u pomoć. »Rat koji je prethodio prouzrokovao je strahovito decimiranje stanovništva, njegovo odvođenje u ropstvo, prevjeravanja, razaranja zemlje, neimaštinu i druge nedaće. Sada je Bosna glavni obrambeni bedem i željezni ključ rumelijskog vilajeta, a grad Sarajevo glavni stub«, kaže se u memoaru. »Bosna je ostala bez valije (jer je tadašnji valija Ahmed-paša upućen na Crnu Goru), a još i prije toga kontingenti bosanske vojske poslani su u Rusiju. Granice koje opasuju vilajet od rijeke Bosut do sandžaka Skadra i zauzimaju prostor od preko 25 konaka otvorene su i s kopna i s mora.

Austrijski i mletački susjedi ne poštuju odredbe (Karlovačkog) mirovnog ugovora, pa je naročito pogranično stanovništvo i trgovci izloženo raznim šikanama. Nesigurnost se povraćala upućivanjem iz Rusije Mihajla Miloradovića, koji novcem što ga je donio i pod znamenjem krsta buni raju i sa svojim četama čini nasilja.« U memoaru se traži da se obrana Bosne ojača izjašnjavanjem vojnih kontigenata sa strane i oružja te da se izgrade tvrđave. Bosanski valija s bosanskom vojskom, uz pomoć sa strane, treba da čuva ovu graničnu oblast. Mahzar je poslat ispred »bespomoćne i ojađene uleme, dobrih ljudi i jadne sirotinje grada Sarajeva«, a nosi potpis »Siromaha koji vječito tuguje, šejh Osmana Šuglije.«

U ovom memoaru Šugdija je vrlo realistično prikazao tadašnju situaciju u Bosni, u kojoj još ni u najmanjoj mjeri nisu bile otklonjene i prevladane posljedice katastrofalnog 15-godišnjeg velikog rata a Turska je već bila zagazila u novi rat, čiji se eho i ovaj put snažno osjetio u Bosni. U vrijeme pisanja memoara, uz ugroženost od strane mletačkog i austrijskog susjeda, na poprište balkanske historije stupa i Rusija. Zaoštravaju se klasne suprotnosti još više i time što poprimaju vjerska obilježja. Šuglija je, bez sumnje, dobro osjetio sudbonosnost događaja i to izrazio u svome memoaru, koji je morao impresionirati faktore kojima je upućen.

Šuglija, odnosno Šuglevija, kako je u ovoj prilici sebe nazvao, autor je kronostiha spjevanog povodom smrti šejha Bistrigije 1075 (1664/65) godine. Iz tog kronostiha saznaje se da je Bistrigija bio Šuglijin učitelj.³²⁾

Pjevao je i na svome narodnom jeziku. O tome saznajemo iz jednog kodeksa u zbirci rukopisa Osmana Asafa Sokolovića (sada u Gazi Husrev-begovoj biblioteci). Iz bilješke nepoznata zapisivača saznaje se da je Šuglija-Sarajlija autor stihova koje je kasnije preuzeo Ilhamija, a glase:

Djehel kufru to je brat,
Ili sjedit' ili ležat.

Umro je u Sarajevu u ponedjeljak 15. muharema 1127 (21. I 1715).³³⁾

Porodica Šuglija danas je izumrla. Njeni pripadnici držali su jedan han u Sarajevu.

Poslije Šuglije registrira se ime *derviš Jusuf Jašara*. Nema sigurnih elemenata za njegovu identifikaciju. Vjerovatno je iz Donje Tuzle, pa autor, kao poznato ime, ne smatra potrebnim da bliže odredi.

Nakon toga katalog navodi »*na mostu (disride) Gaibi Hasan efendiju.*« Time se vjerovatno misli na Mustafa-efendiju Gaibiju, neovisno o tome što mu je ime pogrešno navedeno.

O Gaibiji se u nas dosta pisalo, ali često pogrešno. Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak pomiješao ga je sa Hasanom Kaimijom. Griješio je, štaviše, i Bašagić, kada ga je u svojim »*Bošnjacima i Herce-*

govcima u islamskoj književnosti« poistovjetio s Abdulah-efendijom Bošnjakom. Nije u pravu ni Rad. Rakić, koji u članku »Bosanska Gradiška« (Politika, XXXIII, br. 10.156) identificira Gaibiju sa Hasan-efendijom Muabirom (Proricačem) iz Mostara, koji je Kara Mustafa prije polaska na Beč govorio: »Ne idi, zlo ćeš proći, konac je strašan«.

Gaibija je rodom Banjalučanin, a živio je i u Budimu.

U stambolskom kvartu Uskudar izobražavao se u tesavvufu kod Uskudari Mahmud-efendije Hudaije, navedenom u tuzlanskom katalogu među sedam tesavvufskih prvaka. Od Uskudarije primio je idžazet na iršad.

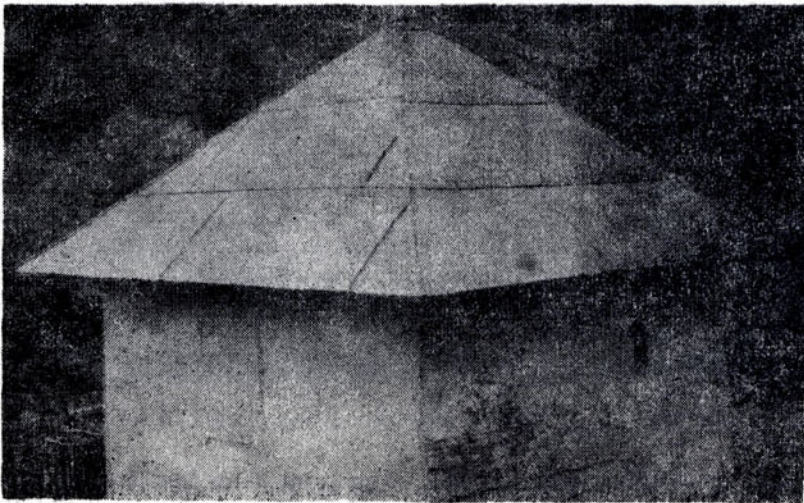
Mustafa Gaibija autor je više kraćih traktata, koji su najvećim dijelom sadržani u jednoj medžmui (zbirci, bilježnici) pronađenoj u njegovu turbetu u Staroj Gradišci,³⁴ dalje, u dva kodeksa u Bašagićevoj zbirci islamsko-orijentalnih rukopisa, kao i u jednom kodeksu koji se nalazio u Zemaljskom muzeju u Sarajevu (sada u Orijentalnom institutu). Najprije je pripadao halvetijskom tarikatu, a onda je postao džilvetija, pa je bio povezan i sa sarajevskim džilvetijama. Gaibija je autor dvaju pisama: jednog sultanu Mehmedu IV iz 1080 (1669), a drugog sultanu Sulejmanu III (1687—1691), na kojima se potpisao *ser'i hajdudani Kupres* (glavar kupreških hajduka). Napisao je i kratke traktate pod naslovom »Statut reda halveti«, zatim o svome prelazu iz halvetijskog u džilvetijski red, »Tarikatnamu« (džilvetijskog reda), Pjesmu — žalopojku za sudbinu Bosne, pismo Mehmed Celebiji Jajčaninu i Oporuku sinu. Poginuo je u oktobru 1697. u Staroj Gradišci, gdje mu je bilo podignuto turbe. O Gaibiji i tome turbetu postoji latinski spis iz 1836. pod naslovom *Liber memorabilium parochias Vetero — Gradiscanae*.³⁵)

Slijedeći po redu naveden je »u Srebreniku šejh Sinan efendija«. Riječ je o ličnosti koja se može identificirati po turbetu koje i danas postoji u Gornjem Srebreniku. Po tradiciji, koja nije bez osnove, šejh Sinan efendija porijeklom je iz Undžurovine (turske Ugarske). Ostavio je vakufe u Srebreniku i Babunovićima. Tradicija ga povezuje sa njegovim Pobrom (po bratimom), hrišćaninom iz Žabara. Naredio je da se Pobro, kad umre, ukopa u isto groblje s njim, a sadaka (milostinja) koja se daje u turbe, da nije kabul (primljena) ako se ne ostavi i na Pobrini grob.³⁶)

Autor ovog kataloga spominje dalje »u Dobrnji šejh Hasan efendiju«. Selo Dobrnja nalazi se sjeverozapadno od Tuzle. Dalje prema sjeveroistoku nalazi se katoličko selo Čanići i u njemu još i danas uzgor jedno turbe kvadratičnog oblika (4×4 m), koje se posjećuje i tamo ostavlja novac. U turbetu u Čanićima ukopan je šejh Hasan efendija. Okolno stanovništvo ne zna za njegovo ime, nego se jedino govori kako je u tome turbetu ukopan dobrî.

Prema tuzlanskom katalogu, šejh Hasan efendija je ukopan u Dobrnji, pa kako to onda uskladiti sa tvrdnjom, koju ovdje iznosim, da se njegovo turbe nalazi u Čanićima. Rješenje, mislim, proizilazi

iz jednog istraživačkog rezultata dra Adema Handžića, koji je, proučavajući naselja sjeveroistočne Bosne na osnovu turskih katastarskih deftera, zaključio da je naselje Dobrnja zauzimalo znatno veći prostor nego što je današnje selo Dobrnje. Handžić upozorava da od današnjeg sela Dobrnje prema selu Čanićima, u dolini potoka Bijele, desne pritoke Jale, koja protječe i kroz Dobrnju, postoji predio koji se zove Čikan dolovi ili Čikanovići. To je — kaže Handžić — po svojoj prilici položaj nekadašnjeg sela Čokanići—Dobrinje (Čikan Dobrinje).³⁷⁾ Turbe u Čanićima poviš potoka Bijele situirano je u naselju koje se nekoć nazivalo Čokanići—Dobrinje, pa na tome zasnivam identifikaciju turbeta u Čanićima sa grobom šejh Hasan-efendije »u Dobrinji« iz tuzlanskog kataloga. U daljoj konzekvenciji to znači da su se Čanići još krajem XVIII stoljeća nazivali Dobrnjom.

Sl. 1. Turbe šejh Hasan - efendije u Čanićima

O smrti, odnosno pogibiji dobrôg u Čanićima prepričava se i danas u narodu kako je nakon pogibije nosio u rukama svoju vlastitu glavu, pa gdje je iza toga pao, ondje je i ukopan. Riječ je, dakle, o motivu *kephalophóros*. Taj se motiv prepričava još za prvog biskupa Pariza svetog Dionizija (III vijek), poznat je i u srpskoj,³⁸⁾ a naročito je raširen u islamskoj hagiologiji.³⁹⁾

Za dobrôg u Čanićima pripovijeda se ^{39a)} da je »zaklan u Čanićima na brdu gdje se sada nalazi katolička kapelica. Odatle je glavu uprtiv i nosio do potoka Bijele koje teče podno sela«. Inovacijski detalj u pripovijedanju je u tome da je na potoku oprao glavu i uzeo abdest. Onda je nosio dalje glavu malo uzbrdo pa tu pao i na istom mjestu mu je podignuto turbe.

Po istom izvoru pripovijedanja, dobri u Čanićima imao je još dvojicu braće (moguće pojam »braće« treba ovdje shvatiti u smislu *manevi* — duhovne braće): jedan od trojice braće ukopan je na putu u Avdibašiće (grob mu je ograđen žicom), a drugi na putu u Breške.

Turbe u Čanićima spadalo bi, s obzirom na postojeću predaju, u tzv. šehitska turbeta, jer okolnosti o smrti dobrôg u tome turbetu karakteriziraju ga kao šehita (mantir).

Područje na kome se nalazi turbe bilo je nesigurno, naročito počevši od drugog bečkog rata (1683—1699), pa za austro-turskog rata (1716. do 1718) i austrijske okupacije Posavine, koja je trajala do 1739. godine. Nahija Donja Tuzla u dijelu prema Posavini bila je početkom bečkog rata evakuirana. »Kada je prokleti neprijatelj zauzeo obale rijeke Save«, stoji u jednom aktu vlade iz 1106/1694-95. godine, »sve što je bilo nastanjeno muslimana u spomenutoj nahiji uklonilo se«. Na prilaznim putevima kuda se neprijatelj kreće napravljene su karaulc. »Mnogi su izginuli na putu vjere«, nastavlja se, »a mnogi su zarobljeni, tako da sada u kasabi (Donjoj Tuzli) nema ni pola sirotinje. U tom kraju nema ni muslimana ni raje, a da nisu pretrpjeli štete«. ⁴⁰⁾

Situacija je bila nesigurna i nakon novouspostavljene granice poslije Požarevačkog mira. To se za ovaj kraj najbolje ogleda u jednom detalju iz 1721. godine, kada je bosanski vezir predložio ukidanje vašara koji se dva puta godišnje održavao u blizini Donje Tuzle. Nasuprot želji da se vašar ostavi radi koristi koju tamošnji svijet ima od robnog prometa — kako je to bilo mišljenje aga i zabita okolnih tvrđava — vezir je ukazivao na opasnosti koje proizlaze miješanjem domaćih trgovaca i lica koja dolaze iz neprijateljske zemlje; područje je u blizini česarske granice, pa bi moglo doći do svada. ⁴¹⁾

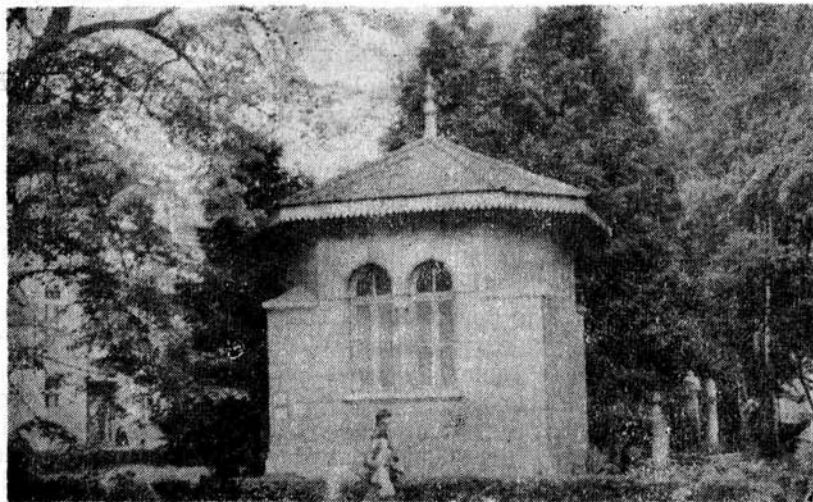
Pri ovakvim konstelacijama, u jednom selu, kao što su Čanići, koje nije bilo daleko od austrijske granice, mogao je da izgubi glavu — pa i da bude i zaklan — i šejh Hasan efendija. ^{41a)}

U daljem slijedu dobrih katalog navodi »šejh Abdurahman efendiju pokraj džamije Turali-bega« (u Donjoj Tuzli). Na ovaj način saznajemo ime onoga što je ukopan u turbetu pokraj Turali-begove džamije, za koje Hamdija Kreševljaković kaže da ne zna »ko je u njemu ukopan«. ⁴²⁾ Turalibegova džamija je — da usput spomenem — sagrađena 1572. godine.

O dobrôm u ovome turbetu ima jedna priča, koju sam zapisao od ing. Nurije Pašića, rodnom iz Tuzle, a koja glasi:

»Dobri u tome turbetu bio se posvetio sufizmu i zikru. Jedne večeri otišao je pokasno u Turali-begovu džamiju. „Idem“, kako je pomislio, „da malo nasamo zikir činim u džamiji“. Kad je tamo došao, vidi da u džamiji gore svijeće i u njoj vazdan svijeta zikir čini. I on se priključi u halku i zajedno s ostalim nastavi akordirati „HU“.

Kad se zikir svršio, rekoše: „Eh, sada svi treba da klanjamo sabah pred Bejtullahom u Meći“. Nato jedan po jedan krenuše uz munaru, pa i ovaj za njim. Jedan po jedan s munare odoše gajb (iščezoše; gajb — tajna). Odoše k'o strelice. Zadnji, prije nego što je iščezao s munare, reče: „Brate, pazi da ne posumnjaš“. I kao svjetlica i on iščezu. Istom što se ovaj zadnji odmaknuo, ovaj naš sefija pomisli: „Kako mogu ja kao čovjek da letim?“ Skočivši da poleti, pade s munare i poginu. Tamo gdje je pao napravljeno mu je turbe. A pao je što je posumnjao. Bio je na pragu da postane evlija«.

Sl. 2. Turbe šejh Abdurahman - efendije pokraj džamije Tural-bega

Slijedeći po redu u ovom katalogu jeste »Šejh Omer efendija na Musalli. I ovaj grob vjerojatno se nalazio u Donjoj Tuzli. Nije isključeno da je šejh Omer efendija identičan s osnivačem nekog vakufa u Donjoj Tuzli. Umro je 1057/1647. O njemu ima zapis u kodeksu koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu pod brojem 629.^{42a)} Napominjem da je u jednoj i u drugoj Tuzli postojala musalla, otvoreni prostor sa mihrabom, gdje se klanjala džuma i bajram-namazi ako bi vremenske prilike dozvoljavale. U Donjoj Tuzli musalla je bila na lokalitetu Polje, odmah pokraj stare željezničke stanice, a u Gornjoj Tuzli na sjevernoj strani, na što podsjeća i lokalitet Musalla.⁴³⁾

Bit će da je ovaj Omer efendija bio ukopan u turbetu koje je na prostoru donjetuzlanske Musalle postojalo do za drugog svjetskog rata (ovdje je mogao biti ukopan i šejh Husein efendija). U malom željezničkom parku vidjeli su se i nišani kao ostaci nekadašnjeg groblja na Musalli. Prema tradaciji, ovome su se turbetu obraćale žene nerotkinje.

Ništa nije poznato o »Uzbekli šejhu pred džamijom na Jali«. Jalska džamija, pa i ovaj grob su u Donjoj Tuzli. Na tom prostoru bila su tri turbeta, od kojih je u jednom žensko, a postojalo je do 1948, kada je srušeno trasiranjem pruge normalnog kolosijeka.⁴⁴⁾ Jedno od ovih turbeta je sigurno šejha iz Uzbeka. Žensko turbe moglo bi pripadati utemeljiteljici džamije, jer postoji predaja da je džamiju »u davnoj prošlosti sagradila o svom trošku neka djevojka«, ali joj se ime zaboravilo. Džamija je poznata i kao Kizlar džamii (Djevojačka džamija).⁴⁵⁾ Na ovaj način bi nam u lokalnoj historiji Tuzle do sada bile poznate tri *znamenite* žene: ova djevojka kao osnivač Jalske džamije, dalje, Ambor hatun, koja je obnovila džamiju u mahali Tešanji, i Hadži Badža kaduna, osnivač medrese.⁴⁶⁾

Katalog bez ikakve bliže ubigacije dalje spominje »*derviš Husejna*«. Vjerojatno i njega treba smjestiti u Donju Tuzlu. Autor, po svoj prilici Tuzlak, nije našao za potrebno da bliže locira ovaj grob kao dobro poznat. U narodnoj predaji Tuzlaka spominje se neki »šeh Husejn u Džindića džamiji« (ing. N. Pašić). Manje je vjerojatno da je ovaj derviš identičan sa derviš Husejn-begom, ukopanim uz Jalsku džamiju. Na njegovu nadgrobnom natpisu označeno je da je umro 1180 (1766/1767).⁴⁷⁾

Nije izvjesno da li je derviš Hadži Husejn-beg identičan sa derviš Husejnom iz našeg kataloga, ali je izvjesno da se na nekog derviš-Husejna odnosi jedna tuzlanska usmena tradicija, zabilježena od ing. Nurije Pašića. Smisao je te tradicije da se pri klanjanju treba koncentrirati na Allaha, a ne misliti o svjetovnim poslovima, a imala je i svrhu da ukaže da je u Tuzli nekada poznati Husejn-efendija bio cvlija. Po toj tradiciji, taj je Husejn efendija klanjao jednog dana ičindiju u džamiji, a pokraj njega klanjao je jedan Tuzlak, koji je imao njivu u blizini same Tuzle. Toga prijepodneva pokosio je sijeno. Počelo se nebo mutiti, pa je, stojeći na namazu, stalno mislio hoće li biti kiše, jer ako bude, pokisnut će mu sijeno. Husejn efendija kao cvlija znao je o čemu taj čovjek razmišlja, pa mu se, još dok su klanjali, obrati: »Ne brini za vrijeme. Klanjaj, bolan«.

U katalogu se zatim ponovno spominje Musala i »*na Musali šejh Husejn efendija*«. Vjerojatno autor kataloga i ovdje ima pred očima donjotuzlansku musallu. Do iza drugog svjetskog rata na prostoru poznatom sada kao »pasaž« postojalo je jedno turbe, pa ako se pretpostavi da je i ono bilo sastavni dio Musale, može se smatrati da je tu ukopan šejh Husejn efendija, odnosno alternativno, ovdje je mogao biti ukopan i ranije spomenuti šejh Omer efendija.

Dvojica dobrih čija imena slijede u katalogu posve su neodređeno označeni. Jedan je »*Sair (pjesnik) u podnožju munare*«, a drugi »*Devletlija ispod parmakluka*«. Ne vidi se ispod koje munare i ispod kojih parmakluka leže ti dobri. S obzirom na autorovo polazište da se radi o pjesniku i objektima za koje nije potrebno davati bliže podatke, opravdano je pretpostaviti da su ova dvojica poznati mještanima. To naročito vrijedi za Devletliju, čiji se grob, kako ću to objasniti, može još i sada ubicirati.

Jedan od ove dvojice je pjesnik. Očito je — kako dosadašnja istraživanja pokazuju — da u ranije doba Tuzla nije dala mnogo pjesnika.⁴⁸⁾ Jer da ih je bilo mnogo, za autora kataloga ne bi bio dovoljan samo spomen Šair (Pjesnik) pa da se zna o kome je riječ. Prema podacima kojima se do sada raspolaze, može se govoriti o pet, odnosno o četiri muslimanska pjesnika iz tuzlanskog kraja: jedan je *Kadi Ahmed-čelebi*, drugi *Muhamed Hevai Uskufi*, treći *Mehmed Čelebi*, četvrti *Salih efendija Savabi*, dok peti, *Salih Daniš efendija*, ne pripada ovom periodu (prema Mehmedu Handžiću umro je poslije 1246 (1830—1831)).

O *Kadi Ahmed-čelebiji* napisao je kraći članak H. M. Handžić na temelju »jedne stare medžmue« (ne navodeći gdje se ona nalazi). Kaže da je rodom iz Tuzle, pripadao je kadijama i pjevao na turskom jeziku. Handžić je donio u originalu i prijevodu dva kronograma Ahmed-čelebije; oba su posvećena muderisu Fadlulah-efendiji, prvi datiran 1009/1600—1601. godine povodom Fadlulahova imenovanja muderisom medrese Seldžuke sultanije u Sarajevu (Gazi Husrev-begove medrese) i sarajevskim muftijom, a drugi, datiran 1013/1604—1605, povodom Fadlulahova postavljenja muderisom Jahja Mehmed-pašine medrese u Beogradu. Do sada nije ništa više poznato iz pjesničkog repertoara ovog Tuzlaka.⁴⁹⁾

Drugi tuzlanski pjesnik, *Muhamed Hevai Uskufi*, dobro je poznat kao autor prvog tursko-bosanskog rječnika pod naslovom »Makbuli arif«, u narodu nazvanog »Petur Šehidija« iz 1631/32. godine i kao alhamiada pjesnik. Na turskom jeziku napisao je kraće djelo pod naslovom *Risâle-i tebsyret-ül — 'ârÿfin*.⁵⁰⁾

Hevajina »Potur Šahidija« stekla je veliku popularnost ubrzo nakon što se pojavila. Pisana je u stihu, pa se tako lakše pamtila. Još je Evlija Čelebi (1660) zabilježio po nečijem kazivanju početne stihove »Potur Šehidije«,⁵¹⁾ što je dokaz da se već tada čitala i pamtila, a poznato je da su još u prvim decenijama ovog vijeka pojedini daći u medresama sticali svoje početno znanje turskog jezika iz »Potur Šahidije«.

Od Hevainih pjesama napisanih na srpskohrvatskom jeziku poznato je pet, i to: (označene po refrenima): (*Bože Ukaži, smisli se nami, Sazdade ti nas, ti paz' uvik nas, Kako ću proći, kako li doći?* (spjevana 1061/1650—51). *Hod'te nami vi na viru i* (po početnom obično) *Bosanski, da vam besedim, bratani*. Pjesma *Hod' de nami vi viru* ima svoju (kraću) verziju i na turskom jeziku. Od Hevajije sačuvao se i tekst molitve na narodnom jeziku, koji počinje riječima: *Bože jedini, ti nas, grešne robje, oprosti*.⁵²⁾

Počevši od Čorović-Kemure,⁵³⁾ Hevajji se pripisivala i pjesma *Nasihatu-nisa* (Savjet ženama). Međutim, autor je te pjesme Edhem čatib, imam Jalinske džamije u Zenici, kako to izričito stoji u zadnjem stihu (šah-bejt) te pjesme, koju je objavio dr Friedrich Krauss.⁵⁴⁾ Pjesmu su Čorović-Kemura pripisali Hevajji zbog toga što je prepisivač te pjesme (iz godine 1171/1757—1758) označio da ju je

prepisao iz medžmue (bilježnice) Muhamed Hevaije. Međutim, medžmua kojom su se poslužili Ćorović i Kemura uopće ne potječe od Hevaije, jer sadrži i tekstove iz XVIII st. Osim Hevaije, u toj medžmui zastupljen je i Kaimija, kao i Razija (XVIII st.), pa prema tome svi tekstovi, pa ni Savjet ženama, ne mogu se pripisati samo Hevaiji. Kemura je, istina, u zadnjem stihu Savjeta ženama (šah-bejtu) pročitao ime autora u obliku Hujo, što bi imalo biti Hevaija, ali u tekstu medžmue (danas u Orijentalnom institutu u Sarajevu pod br. 1718) nema osnove za takvo čitanje, kako to konstatira i Nametak, mada se ne ograđuje od Ćorović-Kemurina pripisivanja ove pjesme Hevaiji. Savjet ženama vrvi turcizmima, dok je Hevajin jezik čist. Ni konceptualno Savjet ženama ne spada u Hevajin opus.⁵⁵)

Po svome idejnom konceptu, Hevaija je, po mome uvjerenju, univerzalnih i humanih nazora, razdiran naročito time što se u ratovima i neprijateljstvima »turci« i »kauri« uzajamno poroblju i »*po neviru kolju*«. On, mistik (što se vidi naročito u pjesmi *Sazdade ti nas, ti paz' uvik nas*, koja je istinska himna Bogu), zalaže se za mir i »*da budemo mi već ljudi*« (»*ne vidite li od ovoliko godin' turci i kavuri koji čine robin, ne mogu da se sjedine na miru*«). »*Dosta se zla činilo, paski klalo i svinjilo, i bez uma još kinjilo*«, vapi Hevai, a to je vrijeme kada je Turska još uvijek iznosila pobjede. Pripadnici islama i kršćanstva uslijed vjerskih razlika nanose jedni drugima zlo (»*Je li slika bit' se, robit', po nevolji sići, morit', jedno drugom kuće orit'*«, »*Neprihiku mnogo godin' čini narod silu robin*«). Rat je nesreća i najveća glupost i za jedno i za drugo (»*Boj ne bije ko j' pametan*«, »*Pamet nije bit' se, klati*«). »*Zametali boje ludi*« izričito kaže Hevai, pa tim riječima, očito, ne isključuje ni sultana. Polazi od činjenice da su svi ljudi zajedničkog porijekla i braća (»*Bog nas jedan, jer stvorio*«, »*Jedno čedo razrodi se, naopako jer hodi se*«, »*Otac jedan, jedna mati, prvo bi nam, valja znati, jer (zar) ćemo se paski klati?*«) Međutim, prevladavanje ovih suprotnosti nalazio je kao čovjek XVII stoljeća — u pozivanju »kaura« u islam. Jedva je moguće da je on to činio iz vjerskog fanatizma, već je kao svjedok teških stradanja i pustošenja jedini realan izlaz vidio u vjerskom jedinstvu, koje je njemu, kao muslimanu, oličeno u islamu. Vrlo je važno da pri tome naglašava princip dobrovoljnosti (»*Ne mislimo zlo mi vami, već nećete ako sami, rečeno je zvat' vas nami*«), tj. dolazi u obzir samo pozivanje u islam da se sam »kauri« odluče. Jer »*ne priliči . . . lavu*«, jačem, da »*čini silu Slavu*«. Svoj koncept Hevai rezimira u molitvi Bogu, gdje kaže: »*I što se do sada po neviru robilo, i od roda i od plemena po nemilosti vodilo, Ti mir i (o)prost učini svaku. Kano si od jednog kolina stvorio, onako na brastvo utviruj (? , obračaj) ne po viri od istoka i zapada sa sviije strana svojoj milosti i rodu i prijateljem po putu sastav . . .*«.

Kada je riječ o Muhamedu Hevaiji Uskufiji, potrebno je da se nešto kaže i o njegovu imenu, kao i porijeklu. Puno mu je ime Muhamed Hevai Uskufi. Ime Muhamed u turskoj transkripciji može se

čitati i kao Mehmed. Uskufi je pjesnički nadimak (mahlas). U ovakvu ustaljenu praksu o imenu Hevaije unio je izvjesnu zabunu Derviš M. Korkut.⁵⁶⁾ On kaže da je u jednom kodeksu koji bliže označuje (gdje inače nema bilo kakvih tekstova našeg Hevaije) našao muhur (pečat), u kome se čita Mustafa bin Ali, a kraj toga je zapisano da je taj Mustafa sin Alije, sina Muhjudinova El Hevaije. D. M. Korkut je ostavio otvorenim pitanje da li se ovo ime odnosi na našeg Hevaiju ili drugog jednog pjesnika koji je rodom iz Bruse. Bilo mu je ime Mustafa čelebi, a živio je prije našeg Hevaije. Korkut se nije opredijelio za to da bi našem Hevaiji bilo ime Mustafa sin Alijin, već samo kaže da Kemura i Čorović nisu rekli odakle su saznali da je Hevaiji ime Muhamed. U dilemi oko Hevajina imena još je apodiktičniji dr A. Handžić, koji, ne spominjući u ovoj vezi Korkuta, tvrdi za Hevaiju da mu »pravo ime nije pouzdano utvrđeno, ali na osnovu nekih podataka on se zvao Mustafa sin Alijin sa pjesničkim pseudonimom Hevai«.⁵⁷⁾ Korkut, dakle, sa dosta opreza pretpostavlja, a Handžić gotovo bez rezerve prihvaća da je Hevaiji bilo ime Mustafa. Sva argumentacija se zapravo svodi na to što se u našoj sredini našao jedan kodeks s pečatom Mustafe sina Alijina Hevaije. To, po mome mišljenju, baš ništa ne dokazuje, jer su najmanje trojica pjesnika na turskom jeziku izabrali za sebe pjesnički pseudonim Hevai. A da je našem Hevaiji bilo doista ime Muhamed (Mehmed), dokazuje to da su u više kodeksa Hevajini tekstovi označeni imenom Muhamed (Mehmed): u kodeksu biv. Balkanskog instituta (sada Orientalnog instituta) pod br. 1718, a također i u kodeksu koji se čuva u Istorijskom arhivu grada Sarajeva, pod br. R 51, gdje je autor Potur Šahidije označen pod imenom Muhamed Halifa.⁵⁸⁾ Mislim, prema tome, da nema nikakve sumnje da se naš pjesnik zove Muhamed (Mehmed) Hevai Uskufi.

Posebno je pitanje odakle potječe naziv Uskufi. O tome je izneseno nekoliko pretpostavki: jedna je da je porijeklom iz bosanskog Skoplja u Povrbasju, ali je to argumentirano odbacio D. M. Korkut (jer bi se u tom slučaju nazivao Iskoplevi). Druga je pretpostavka da to ime dolazi od jeničarske kape zvane uskuf (A. Nametak), dok je potpuno deplasirana treća pretpostavka koja ovo ime dovodi u vezu s arapskom riječju uskuf za biskupa.

U ovoj prilici mogu iznijeti jedno novo mišljenje, koje mi se čini najviše osnovano. Naišao sam, naime, na jedan turski dokument iz 1178/1764. godine, u kojem se spominju Živinice, i to doslovce ovako: »*Živinice, drugačije zvano Uskopči u nahiji Tuzla*«.⁵⁹⁾ Iz ovog podatka se saznaje da je u tuzlanskoj nahiji postojalo mjesto koje se može pročitati kao *Uskopči* ili slično (jer je dešifriranje naših toponima, pisanih arapsko-turskim pismom, vrlo često nesigurno), a to bi bio drugi naziv za Živinice (u tekstu Živenice). Ovdje treba objasniti da naziv Živinice nije stariji od XVIII st. i da je donesen ovamo vjerovatno u nekoj migraciji (čini mi se nakon Beogradskog mira 1739. godine). To proizlazi iz dokumentacionog materijala kojim

je raspolagao dr A. Handžić prilikom obrade naselja tuzlanskog regiona. Handžić izričito kaže da je naziv Živinice poznijeg datuma. Dodaje da se još i sredinom XVIII vijeka to selo nazivalo Tatarica, a negdje Tatarica ili Živinice.⁶⁰) Handžić, međutim, ne dokumentira svoj navod da su se Živinice nazivale Tatarica, osim što se poziva na Š. Hodžića, ali to nije nikakav argument. Budući da naselja Živinice nema u tuzlanskoj nahiji prije polovice XVIII st., a u defterima do kraja XVI stoljeća kojima se raspolaže nema spomena Živinicama, dok postoji iz 1764. dokumenat iz koga se može zaključiti da se Živinice (Zivenice) zvale Uskopci ili tome slično, mislim da je logičan zaključak da je naziv Uskufi zapravo toponimik izveden iz ranijeg naziva sela Živinice. Zato sam mišljenja da je naziv Uskufi toponimičko prezime, koje ukazuje mjesto iz koga se u Tuzlu doselila Hevajina porodica,⁶¹) kao što imamo mnoštvo ovakvih prezimena, kao, npr., u Sarajevu Tuzlo, Biogradlija, Goraždak, Fočo, Podžepac, Butmirija, Požegija i sl.

Prema izloženom, našem pjesniku je ime Muhamed, prezime Uskufi, a kao pjesnički pseudonim uzeo je Hevai.

Ovaj diskurs o Hevajji, za kojega je inače minimalan izgled da bi bio identičan sa Šairom iz tuzlanskog hagiološkog kataloga, ipak je bio potreban, jer on zaslužuje da mu se u kulturnoj historiji pokloni pažnja, pa i u povodu pitanja o identitetu anonimnog pjesnika čiji su grob Tuzlaci smatrali zijaret-gahom, hodočasničkim mjestom.

Treći mogući šair (pjesnik) bio bi Mehmed Čelebi, koji je u potpisu na jednom sudskom dokumentu iza džem. II 1051 (septembar 1641) naveo da je pjesnik. Mehmed Čelebi je ovom prilikom nastupio zajedno sa drugim svjedocima pri sudskoj legalizaciji isprave o oslobođenju jednog roba. Da je bio stalno nastanjen u Tuzli, pokazuje i to što se uskoro javlja, ponovo u svojstvu sudskog svjedoka, po svojoj prilici njegov sin Mustafa (isprava je datirana u zadnjoj desetini redžeba 1055, polovica septembra 1645).⁶²)

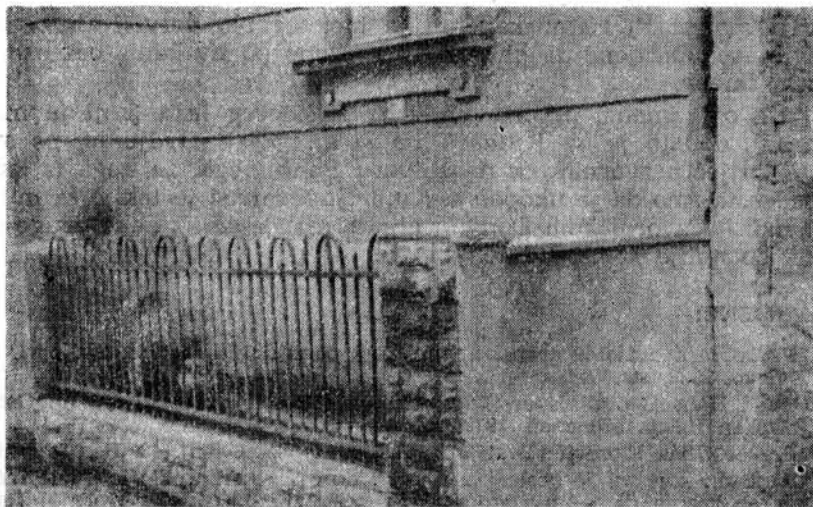
Valja napomenuti da su pod imenom Mehmed Čelebije poznata dva bosanska pjesnika: Jedan je Mehmed Čelebi Gajreti, zaim, ali taj ne bi mogao biti identičan sa tuzlanskim pjesnikom, jer je umro prije izdavanja navedenog sudskog akta, po jednoj verziji 950/1543, odnosno, po drugoj, 990/1582. godine. Kao sin požeškog sandžaka Skender-bega, a brat tešanjskog osnivača vakufâ Ferhada, ne može se situirati ni u tuzlanski kraj.⁶³) Mogao bi, ali s malo vjerojatnosti, doći u obzir Mehmed Čelebi Šinasi, od kojega su Bašagiću poznata dva distiha na turskom jeziku. Šinasi je umro između 1050/1640. i 1060/1650. godine, no, osim ove kronološke podudarnosti nema drugih elemenata za identifikaciju sa tuzlanskim pjesnikom, pogotovo zato što je pjesnik Šinasi živio i djelovao kao profesor i kadija izvan Bosne,⁶⁴) iako se ne može isključiti ni mogućnost da se potkraj života mogao nastaniti u Bosni.

Četvrti mogući pjesnik za kojeg se zna da je iz Tuzle jeste *Salih efendija Sevabi*. Njega spominje Mehmed Handžić u svome

pregledu bosanskih pjesnika na turskom jeziku, dajući jedino podatak da je iz Tuzle i da je umro »u XII vijeku« po hidžri,⁶⁵) što će reći u razdoblju od 1689—1785.

Da li je jedan od ova četiri pjesnika Šair-pjesnik iz ovog tuzlanskog kataloga, nema elemenata da se može opredijeliti.

Poslije Pjesnika u katalogu je naveden *Devletlija ispod parmakluka*. Prije svega, naziv Devletlija za jednog običnog smrtnika, pa bio i dobri, prilično je neuobičajen. Riječ devletlija, od devletli, u značenju sretan, častan, upotrebljava se isključivo za Muhameda.⁶⁶) Riječ devletli dolazi i u diplomaciji prilikom tituliranja pojedinih učenih ljudi, kao i onih na položaju, pa bi bila upotrebljavana i u smislu ekelencija, ali zvuči gotovo šokantno da se u formi Devletlija (za razliku od devletlu) imenuje bilo tko, osim Muhameda. S pojmom Devletlija, osim za Muhameda, ne srećemo se ni u tarikatu.

Sl. 3. Grob Devletlije ispred parmakluka u Tuzli

Pa ipak je u živoj uspomeni do danas egzistentan grob s oznakom da je Devletlija i važi kao zijaret-gah. Zapravo se radi, sudeći po nišanima, o muškom i ženskom grobu. Nalazi se u Džafer mahali odmah podno skvera, oko 50 metara udaljen od bivše Behram-begove medrese, na lijevoj strani, pošav Kreki. Fasada kuće gdje su grobovi malo je unutra pomjerena upravo zbog grobova. Ovdje su se palile svijeće, (teberrukën), ali vlasnik zgrade danas jednom tablicom to izričito zabranjuje. Tu su se, valjda, nalazili i parmakluci, a u katalogu se ne navodi da je Devletlija bio ukopan u parmaklucima, već ispod parmakluka.

Jedno dosta uvjerljivo objašnjenje za ovaj naziv dao je Fejzulah efendija Hadžibajrić iz Sarajeva, koji važi kao najspremniji mute-savvin (poznavaoc tesavvufa) u Bosni i Hercegovini. Njegova je

pretpostavka da je netko mogao sanjati Muhameda, i to tako da je događaj u snu bio situiran na mjestu koje se označuje kao grob Devletlijin.⁶⁷) Ne znamo okolnosti toga eventualnog sna, ali mjesto gdje se san odvijao, pod pretpostavkom da je tu viđen Muhamed, smatra se mubarek (blagoslovenim) mjestom. Prema ovoj derviškoj interpretaciji, naziv Devletlijin grob ne udaljava se od koncepta da se kao Devletlija imenuje jedino Muhamed.

»Hodža Hasan efendija«, koji je naveden u katalogu, također je najvjerojatnije Tuzlak. Između brojnih hodža, Hasan efendija je očito bio Tuzlacima dobro poznat, pa autor nije smatrao potrebnim da kaže šta bliže o njemu.

Zadnji u katalogu spomenut je »Derviš-beg«. I on bi, po istoj logici, mogao biti poznat u Tuzli. Pa da uoči da se u katalogu dobrih našao i jedan beg. Teško da se ova osoba može identificirati sa Derviš Hasan-kapetanom, učesnikom u tuzlanskim pobunama sredinom XVIII stoljeća.⁶⁸) Hasan-kapetan je moguće bio derviš, ali bi bilo sasvim neuobičajeno da bi se nazivao samo po titulama, bez oznake ličnog imena.

Uz ova imena, pri samom vrhu slijedećeg lista (koji je inače prazan), dodato je »u Kutahiji Bahši efendija«. Ovdje je, po svoj prilici, riječ o zborničkom dobrotvoru Bahši begu, za koga iz kataloga saznajemo da je ukopan u Kutahiji. Osnivač je tekije sa musafirhanom u zborničkom Donjem gradu, a koja se uz neke druge objekte spominje 1548. godine.⁶⁹)

NAPOMENE:

- 1 K. Dobrača, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa. Sv. prvi. Sarajevo, 1963, str. 548.
- 2 Upor. Hans Georg Mayer, Vorstudien zur Geschichte der Ilmiye im Osmanischen Reich. München, 1978, str. 44—45.
- 3 Preveo Gliša Elezović: Bratstvo Društva sv. Save. Knj. 43, Beograd, 1933.
- 4 U pismu koje mi je poslao 8. X 1947. prof. A. Adil Čokić iz Tuzle informirao me je da su u Donjoj Tuzli postojale dvije, a u Gornjoj jedna tekija. Jednu od ovih tekija u Donjoj Tuzli vodio je Sarajlija Sejfudin-Sejfija Iblizović. Čokić se sjeća da je nad ulazom u njegovu tekiju stajao natpis: sa str. 213.

طوزله زير وبالاده كيم وار ايسه اهل عشق

كلسون ايجسون بو شرايدن سيفيا ميخانه در

što u prijevodu znači:

Tko god bude zaljubljenik (ehli aşk) u Gornjoj i Donjoj Tuzli, Neka dođe okusiti ovo piće, o Sejfijo, ovo je mejhana.

- 5 D. B. Maodoland (Enzyklopädie des Islam, I njem izd., str 990) navodi da je, »čini se, najstarije povijesno dokazano egzistentno bratstvo red kaderija koji je osnovao Abd el Kadir el Djilani«.

- 6 Literatura o Gejlaniji navedena je u priručniku Handwörterbuch des Islam A. J. Wensinck-a i J. H. Kramers-a, Leiden, 1941, str. 5—6.
- 7 Upor. Novi Behar, VII/1934, br. 17—18, str. 253—4.
- 8 Hajruddin az-Zirikli, Al-alam I, II izd., str. 375.
- 9 Upor. Loris Massignon, Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane. Paris, 1922, str. 207.
- 10 Upor biografiju Bilali Habešije, koja je, po nekom tekstu prevedenom s arapskog, objavljena u sarajevskom »Preporodu« V, br. 82, 83 i 85, 1. II 1974, 15. III 1974.
- 11 O Ejubu Ensariji v. Filip Hiti, Istorija Arapa. Sarajevo, 1967, str 192—3.
- 12 X Band der Beiträge zur Kenntnis des Orients, Halle a. d. S., str. 16—50.
- 13 O Seid Gaziji upor. A. D. Mordtmann, Seidi Ghazi. Gelehrte Anzeigen d. Bayr. Akad. 1860.
- 14 O Uskadariji upor. Fejzulah Hadžibajrić, Risala šejh Mustafe Gaibije. Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. IV, Sarajevo, 1976, str. 100.
- 14a Saopćenje Fatime Mujezinović, rod. Fočak.
- 15 Predanjima koja postoje u jednoj određenoj tekijskoj sredini, mislim, treba priznati veći stepen autentičnosti od predanja za koje ima poseban nje-mački termin Volkssage. Obično narodno predanje održava se prenošenjem kazivača kazivaču, u interpretaciji svakog kazivača, a to se prihvaća ukoliko odgovara cjelokupnosti konvencija određene zajednice. U usmenom stvaralaštvu nije rijetko mijenjanje oblika i unošenje novih sadržaja, ali pod uslovom da su prilagođeni sredini (o tome opširno raspravljaju Roman Jakobson i Pjotr Bogatirjev u svome čuvenom članku »Folklor kao naročit oblik stvaralaštva«, prevedenom kod nas u izboru studija i oglada »Usmena književnost« dr Maje Bošković-Stulli). Naprotiv, u derviškoj sredini, naročito u krugu određene tekije, inoviranje u predanja znatno su otežana, da ne kažem — gotovo onemogućene. Ovdje se strogo pazi da se vjerno prenose tradicije, za koje bi se moglo reći da su gotovo kanonizirane, a svaka izmjena smatra se povredom pijeteta, pa je podvrgnuta kolektivnom neodobravanju. Izmišljati bilo šta o derviškim zátovima (odličnicima), makar se time oni, na izgled, veličali, blasfemično je jer je lažno. Religiozno-moralna svijest derviša protivi se iznošenju kojekakvih hurafa (izmišljotina) o ovim bogougodnicima, jer se među dervišima govori: »Što čojk rekne na dun'jaluku (ovom svijetu) mora i na ahiretu (onom svijetu) potvrditi«, ili: »Ne d'o Bog na Hakkove dostove (misli se dobri) rijet' što nije«. Naravno, nije uvijek tako, jer uza sva nastojanja za očuvanjem prvotnih predanja prisutne su i brojne izmjene, improvizacije i deformacije.
- 16 Kemura—Ćorović, Serbokreatische Dichtungen Bosnischer Moslims. Sarajevo, 1912, str. XII—XIII.
- 17 Kaimija je uživao ogroman autoritet, što se vidi i po brojnim, dijelom zabilježenim pričanjima. Iz tih pričanja proizlazi da su se Sarajlije pokajale i žalile što su iz svoje sredine izgubile takvog čovjeka kao što je bio Kaimija. Jedno pripovijedanje, koje sam u decembru 1979. čuo od 100-godišnjeg derviša Sejfije Hrnjića iz Sjeverina, kod Rudog, pripisuje Kaimiji čudotvornosti. Navodi se kako je nakon Kaimijina odlaska u Sarajevu »ogrkla voda«. Nitko nije mogao da se napije vode. »Šta je ovo?« pitali su ljudi, pa se zaključilo da je tome uzrok što su se ogriješili o Kaimiju. Zato trojica ljudi pođu u Zvornik da mole Kaimiju da se vrati. Kaimija je odbio, ali je halalio (oprostio) Sarajlijama. Odmah im je voda postala pitka.
- 18 Upor. O. A. Sokolović, Suprotne vijesti o pobuni seljaka i pogibiji sarajevskog mulle Omer efendije. Narodna Uzdanica. God. XI, Sarajevo, 1942, str. 116—122; Isti, Prilike u Bosni potkraj XVII stoljeća, Sarajevo, 1943, str. 20.

- 19 Naš poznati etnograf Tihomir R. Đorđević zabilježio je da je Kaimi baba, došavši u Zvornik, stupio u najam kod porodice Đulbegovića (Tih. R. Đorđević, Naš narodni život, knj. V, Beograd, 1932, str. 17). Đulbegovići su begovska porodica (danas u Zvorniku ogranak ove porodice živi s prezimenom Nurbegović), pa je vjerovatno da se Kaimija oženio nekom Đulbegovićkom.
- 20 Dr Safvet beg Bašagić, Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Sarajevo, 1912, str. 98.
- 20a Prema predanju, Kaimija je obavio *halvet* u Sinanovoj tekiji i, kako je to činio stojeći (kaimen) prozvan je Kaimija. Halvet je duhovna vježba, koja se sastoji u osamljivanju u odvojenu prostoriju (halvet) u koju nitko ne ulazi. Može trajati tri, deset ili četrdeset dana koji se provode po strogom režimu, obično pri kori suhog hljeba i vodi. Šejh određuje program i trajanje *ibadeta* (pobožnih čina), koji se ima obavljati sjedeći na koljenima, no Kaimija bi ibadet činio stojeći (kijam). Halvet se obično propisuje derviškim aspirantima (muhibb), ali halvet može vršiti čak i šejh. Nije, međutim, poznato gdje je Kaimija vršio talkin i dao bej'at i ahd. Jedino se može, kako se vidi, s razlogom uzeti da je halvet obavio u Sinanovoj tekiji u Sarajevu, a to se moglo dogoditi i prije, a i poslije njegova iršada u Sofiji. Sve ovo ne isključuje mogućnost da je Kaimija već od početka pripadao kaderijama.
- 21 Ako bi se uzelo da je Kaimija bio primarno halvetija, on je mogao predvoditi kaderijskom Sinanovom tekijom samo *teberruken*, iz počasti. Jedan drugi Sarajlija, učenik Muslihuiddina Užičanina, šejh Ibrahim ef. Bistričija, javlja se kao halvetijski šejh. Osnivač je halvetijskog hanikaha i tekije na Bistriku u Sarajevu (oko god. 1620).
- 22 Bašagić, *ibidem*, str. 98.
- 23 Opširnije: Muhamed Hadžijahić, Badžijanije u Sarajevu i Bosni. Anali Gazi Husrev-begove biblioteke VII—VIII. Sarajevo. 1980. (u štampi).
- 24 Upor. K. J. Basmadžian, Essai sur l'histoire de la littérature ottomane. Paris-Constantinople, 1910, str. 71. — Dr Zermal Čehajić u svome radu Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti (Godišnjak odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost, knj. VIII Sarajevo, 1979, str. 136—137) daje pregled ocjena turskih i drugih autora o djelu Jahja-bega. Međutim, kao godinu njegove smrti u isti mah navodi i 1582. i 1575.
- 25 O Kosi djevojci prepričava se jedna priča. Jednu njenu verziju mi je krajem 1979. ispričala 65-godišnja Sadeta Hadžiomerović, kćerka Mehmed ef. (umrla 17. I 1980.). Ta priča glasi: »Dogodilo se u nekoj zemlji, Rusiji, Mađarskoj ili Mlecima, da je jedan musliman iz Sarajeva kao ratni zarobljenik bio dodijeljen da radi na imanju nekog grofa ili duke. Taj je imao lijepu kćer imenom Kosu. Momak iz Sarajeva bio je prikladan, a uz to je, radeći na imanju, često učio Kur'an, i to vrlo melodično. U njega se ebereniše (dopadne joj se) Kosa. S njime se potajno sastajala. Zavoljela je i islam, pa je postala muslimanka. Uto se Kosa razboli. Znala je da neće moći bolest preživjeti pa je svom draganu rekla: »Ja ću uskoro umrijeti, ali ću zamoliti oca da ispuni moju posljednju želju, a ta je da te oslobode ropstva. Ti pođi na moju dženzazu i zapamti gdje će me ukopati. Sav moj nakit zakopat će sa mnom. Ja ti halaljujem taj nakit. Iskopaj grob, skinu s mene nakit, jer meni kao muslimanki ne pristoji da sam ukopana s nakitom. Pošto iskopaš, negdje sakrij nakit, pa kada pođeš kući, ponesi ga". Sve je bilo kako je rekla. Ali kada je ovaj naš već oslobođeni zarobljenik otkopao Kosin mezar, vidje u mezaru mjesto Kose svoga hodžu iz mahale. Jāko se začudio pitajući se gdje je Kosa i otkud hodža u njezinu mezaru. Došavši kući u Sarajevo, počeo se raspitivati o hodži. Od hodžine žene saznade da je hodža umro onoga istog časa kada i Kosa. Pitao je hodžinu ženu da li je hodža ikada što ružno učinio ili govorio. Od nje sazna da je onoga jutra kad je umro hodža bio okasnio da pođe u džamiju da klanja sabah. Bila je zima i mrsko mu se bilo kupati pošto mu

- „zatrebala voda”. Tom prilikom je rekao kako u muslimana ne valja običaj da se moraju kupati (poslije spolnog općenja) i požalio što je musliman. I u to je umro. Kosin momak, saznajući ovo i raspitavši se gdje je hodža ukopan, ode kad ga nitko nije vidio pa iskopa hodžin grob. Kad tamo, a u njemu Kosa s dževahirom (nakitom). Uzme dževahir i grob zakopa kao što je i bio. Iz pripovijedanja hodžine žene uvjerio se da je hodža otišao na onaj svijet bez imena (islamskog vjerovanja), dok je Kosa umrla s imenom. Zato su *kudret deve* prenijele Kosino tijelo u islamski grob, a hodžino u kršćanski. Kosi njen momak podiže turbe«.
- 26 Mula Mustafe, Ševki Bašeskija, Ljetopis (1746—1804). Preveo s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo, 1968. str. 227.
- 27 Upor. Z. Fajić, Fragmenti iz Kronike Husejn ef. Muzaferije. Anali Gazi Husrev-begove biblioteke IV. Sarajevo, 1976, str. 37.
- 29) Šejh Sejfudin Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske
- 29 Šejh Sejfudin Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske
- 30 Dernašlijin Sidžil, fotokopija u Akademiji nauka i umjetnosti BiH pod 121,1 136/1 iz 1127/1715 (prijevod Abdulaha Pelimca).
- 31 Dernašlijin Sidžil: fotokopija u Akademiji nauka i umjetnosti BiH pod 121, 111/1 — 114/1; prijevod Abdulaha Pelimca.
- 32 Mehmed Mujezinović, Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini, knj. I, Sarajevo, 1974, str. 22.
- 33 Dernašlijin Sidžil, preveo A. Pelimac; u Akademiji nauka i umjetnosti BiH, 121,1. 136/1 iz 1127/1715.
- 34 Prilikom prenosa Gaibijinih ostataka iz Stare u Novu Gradišku preuzeo je ovu međzmuu Ali ef. Kapidžić i predao prof. Hamdiji Kapidžiću radi naučne obrade. Kako je pisana turskim jezikom, to je prof. Kapidžić povjerio Fejzulahu Hadžibajriću da međzmuu prevede. Hadžibajrić je tim povodom priredio jedan tekst o ovoj međzmuu, koju je onda vratio prof. Kapidžiću. Ovako priređeni tekst štampan je Analima Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. IV, Sarajevo, 1976, str. 95—101, pod naslovom »Risala šejh Mustafe Gaibije«, dok sam original međzmuu nije pronađen u zaostavštini prof. Kapidžića (umro 16. I 1974).
- 35 Izvod saopćio Mita Kostić u Narodnoj Starini 33, Zagreb, 1937, str. 99—100.
- 36 O šejh Sinan-efendiji napisao je poseban članak etnograf Mil. S. Filipović, ali je neuvjerljiv u pretpostavci da je Sinan efendija pripadao bektasijama. — Mil. S. Filipović, Turbe šeh Sinan babe i Pobrln grob u Srebreniku, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. VI. Tuzla, 1965, str. 151—156.
- 37 Dr Adem Handžić, Tuzla i njena okolina u XVI vijeku. Sarajevo, 1975, str. 295.
- 38 Upor. Leontije Pavlović, Kultovi lica kod Srba i Makedonaca. Smederevo, 1965.
- 39 F. W Hasluek (Christianity and Islam under Sultans. Vol. I. Oxford, 1929) obrađuje jedan takav motiv koji se odnosi na grob Jusuf-dedeta (sv. Polikarpa) u Smirni.
- 39a Prema kazivanju Rajze Kišić iz Dobrnje.
- 40 Muhimme defter, fotokopija u Akademiji nauka i umjetnosti BiH 49, 417/3 iz 1106; prijevod A. Polimca.
- 41 Šikajat defter iz 1134, fotokopija u Akademiji nauka i umjetnosti BiH; prijevod A. Polimca.
- 41a Prema verziji koju sam čuo od Muhameda Gradašćevića iz Gradačca, dobri u turbetu u Čanićima bio je mladoženja koji je tu poginuo u prepadu izvršenom na njegove svatove. Da ne bi stradali svatovi, koji su išli iz Tuzle, mladoženja je zamolio napadače da ne diraju svatove, a da će se on za sve žrtvovati. Tako je i bilo. Poginuo je, a svatovi su se nepovrijeđeni vratili kući. —Kada se u ovo turbe daje sadaka, ne valja je dati pri povratku s puta, već samo pri polasku.

- 42 H. Kreševljaković, Turalibegov vakuf u Tuzli. Gl. I. V. Z. Sarajevo, 1941, str. 10.
- 42a Kasim Dobrača, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrev-begova biblioteka. Sv. I. Sarajevo, 1963, str. 225.
- 43 U neobjavljenim materijalima koje je 1897. godine na odnosu jedne ankete sakupio Zemaljski muzej govori se i o Musali u Gornjoj Tuzli. Za nju se priča da je prije bila na južnoj strani grada, na mjestu zvanom Izgon. Prenesena je na sjevernu stranu grada zbog neprijatelja. »*Mađari su*«, kaže se u odgovoru na anketu, »*više puta udarali na Gornju Tuzlu, i to obično na bajram namaz i više puta je zapalili, pa je zato musala dislocirana*«.
- 44 Ibni Hasan, Jalska džamija u Tuzli. Gl. VIS-a XLI, br. 3, maj—juni 1978, str. 278—9.
- 45 Ibidem, 279.
- 46 O Hadži Badža-kaduni upor. moj članak koji izlazi u Analima Gazi Husrev-begove biblioteke, VII—VIII, Sarajevo, 1980.
- 47 Mehmed Mujezinović, Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knj. II, Sarajevo, 1977, str. 149.
- 48 Dr A. Handžić, govoreći o kulturnim prilikama Tuzle i okoline (Tuzla i njena okolina u XVI vijeku. Sarajevo, 1975, str. 161—162), spominje samo jednog pjesnika rodom iz ovog kraja — Hevajji Uskufiju (XVII st.).
- 49 M. Handžić, Kadi Ahmed čelebi. Gl. I. V. Z. IV, br. 9, septembra 1936, str. 360—361
- 50 Derviš M. Korkut, Makbûl-i 'ôryf (Potur Šâhidija) Ūskûfi Bosneviye. Gl. Z. m LIV, 1942, str. 377—378.
- 51 Evlija Čelebi, Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama. Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. Sarajevo, 1967, str. 121.
- 52 Svi Hevajjini tekstovi na narodnom jeziku, uključujući tursku verziju pjesme Hod'te nami vi na viru, objavio je Alija Nametak u radu Rukopisni tursko-hrvatskosrpski rječnici. Grada za povijest književnosti hrvatske JAZU, knj. 29, Zagreb, 1968, str. 231—380.
- 53 Kemura—Čorović, Serbokroatische Dichtungen Bosnischev Moslims. Sarajevo, 1912, str. XI i 7—10.
- 54 Dr Friedrich Krauss, Slavische Volksforschungen. Leipzig, 1908, str. 24—25.
- 55 O ovome problemu napisao sam 1976. poseban rad za Muzej grada Zenice.
- 56 D. M. Korkut, ibidem, str. 378—9.
- 57 Dr A. Handžić, ibidem, str. 161, kao i u registru ličnih imena.
- 58 Rašid Hajdarović, Orijentalna zbirka Arhiva grada Sarajeva, Glasnik arhivâ i Društva arhivista BiH, knj. II. Sarajevo, 1962, str. 111. — Alija Nametak, Tri rukopisa »Makbuli Arifa« (»Potur Šahidije«). Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, V—VI. Sarajevo, 1973, str. 145.
- 59 Ahkamuššikajat III, 778 iz 1178 u Akademiji nauka i umjetnosti BiH, prijevod A. Polimca.
- 60 Dr A. Handžić, ibidem, str. 23.
- 61 A. Nametak tvrdi na osnovu stiha »Dobrnjatan Doljno Solan« u zadnjoj strofi pjesme »Hod'te nami vi na viru«, koja je — kako sam kaže — »veoma smušena« i »koju nije moguće sasvim odgonetnuti« da se Hevajja rodio u selu Dobrnji kod Donje Tuzle. U Risâle-i tebsyret-ül 'âryfinu izričito navodi sâm Hevajji da je iz Donje Tuzle (Korkut, str. 378), pa ne vidim razloga da se na temelju jednog nejasnog stiha konstruira i teza o Dobrnji kao mjestu Hevajjina rođenja.
- 62 Upor. Šaban Hodžić, Stari turski dokumenti sa tuzlanskog područja. Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne. I, 1957, Tuzla, str. 48. i 49.
- 63 Upor. Mehmed Handžić Književni rad bos.-herc. muslimana. Sarajevo, 1933/1934, str. 53 — Savfet beg Bašagić, Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini. Zagreb, 1931, str. 21.

- 64 Upor. dr Savfet-beg Bašagić, Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti. Sarajevo, 1912, str. 86.
- 65 Mehmed Handžić, ibidem, str. 58.
- 66 Upor. Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo, 1966, str. 215.
- 67 Snovima se u tarikatu pridaje izuzetno važno mjesto. U tarikatskoj praksi san služi kao dokazno sredstvo — za razliku od šerijatske prakse, koja odbacuje san kao dokaz. Saopćavanja snova koja se čine šejhu služi mu kao jedan od oslonaca u cilju praćenja duhovnog razvoja *suluka* (onoga koji napreduje u približavanju i spoznaji Boga).
- 68 Upor. Fehim Spaho, Pobune u tuzlanskom srezu polovicom XVIII vijeka. Gl. Z. m., XLV, 1933, str. 71—76. Pojedine dokumente iz fragmenata tuzlanskog sidžila koji se odnosi na ove pobune objavio je, in extenso, Šaban Hodžić u već citiranom radu (str. 47—84).
- 69 Adem Handžić tvrdi da je Bahši-beg bio zbornički sandžak i da je umro u martu 1533. kao hercegovački sandžak (Tuzla i njena okolina, str. 63, 148). Bahši-begovo (efendijino) situiranje u jednom katalogu dobrih zborničkog sandžaka upućivalo bi da je ovaj zbornički dobrotvor jedva mogao pripadati državnom aparatu.

EIN UNBEKANNTER TUZLAER HAGIOLOGISCHER KATALOG

Der Katalog stammt aus den Jahren 1800—1802, und befindet sich in einen Sammelband orientalisches—islamischer Handschriften des Orientalischen Institutes in Sarajevo. Er ist in Tuzla verfasst worden und enthält 26 Namen der Heiligen, die bei bosnischen Muselmanen »dobri«, d. h. »Gute« genannt werden. Sieben Namen davon haben allgemeinislamischen Charakter, und die übrigen sind aus der nordbosnischen Region. Der Katalog ist ein typisches Beispiel des Volksglaubens und der Indogenisation des Islams im norwesten der Balkanhalbinsel.

Der Autor versucht jeden angeführten Namen zu konkretisieren, wobei besondere Aufmerksamkeit dem Dichter und Volkstribun Hassan Kaimi (XVII Jahr.) gewidmet wurde. Weitere Personen sind unter anderen auch Jahja-Beg, der Chronist Osman Schugli, Scheich Sinan, Scheich Hassan, Scheich Abdurrachman und Bachschi-Efendi. Auf der Liste befindet sich auch Muhammed Hevai Uskufi, ein Mann welcher im XVII Jahr in srbokroatischer Sprache dichtete.

Publikacija je štampana od sredstava Samoupravne interesne zajednice kulture Tuzla, uz učešće Muzeja istočne Bosne.